

Социализъм на участието на социалдемократичните партии в Източна Европа (1945-1948): история, характеристики и наследство

ЯН ДЕ ГРААФ

Превод от английски: РОСИЦА КРАТУНКОВА

Когато днес говорим за следвоенния социализъм в Източна Европа, често имаме предвид комунизма. Това само по себе си не е изненадващо, тъй като концепцията за социализъм е от решаващо значение за самовъзприятието на комунистическите режими в региона: отгадени на „социалистическа трансформация“ на икономиката и обществото, с постоянния си дискурс за „изграждане на социализъм“ и описвайки себе си като страните на „действително съществуващия социализъм“ От гледна точка на 1945 г. обаче комунистическите партии не са единственият наследник на социалистическата традиция в Източна Европа. Тази роля те споделят със своите социалдемократически* партньори в правителствата на големите коалиционни шатри, които управляваха Източна Европа между освобождението през 1944-45 г. и установяването на пълноценни комунистически диктатури през 1947-48 г.

* Исторически, когато описват себе си, партиите на демократичните социалисти използват и двете понятия: „социализъм“ и „социална демокрация“. След като три от четирите партии в сърцевината на тази статия са били наречени социалдемократически партии, ще използвам предимно „социалдемократ“ като основна характеристика на партийното семейство. Само когато се занимаваме с индивидуални партии, наречени социалистически (например Полската социалистическа партия), ще бъде използван терминът социализъм. Всички бележки в текста са от автора.

Произхождайки от същата марксистка идеология и състезаващи се за същия пролетарски вот, социалдемократите са основната пречка пред комунистическата хегемония над работническата класа. Поради тази причина комунистите, въпреки че запазват някои от селските и християнските си коалиционни партньори като параван, настояват за сливане със социалдемократическите партии, монополизирайки властта в Източна Европа.

Тази статия разглежда дълго пренебрегваната история на източноевропейските социалдемократически партии, които след войната решават да се присъединят към управляваните от комунистите коалиционни правителства. В публикувани по време на Студената война трудове на лидерите на тези партии често се гледа пренебрежително като на сподвижници или като „социалисти на Молотов“, които продават социалната демокрация на комунистите (Révész, 1971; Steininger, 1979). По-нови текстове показват повече разбиране към трудната ситуация, в която източноевропейските социалдемократи се оказват след 1945 г., но го правят предимно в контекста на транснационалните им отношения със западноевропейските социалдемократически партии в „неформалния социалистически интернационал“ в годините непосредствено след войната (Costa, 2018; Neumos, 2004; Sørensen, 2001). Целите на тази статия са различни. Тя се опитва да обясни избора на следвоенните източноевропейски социалдемократически партии по отношение на социалните и икономически условия и националната история. Какви уроци извличат от опыта си между двете световни войни и как тези уроци оформят отношението им спрямо (партийно) политически съюзи? Как възприемат следвоенното общество и неговата готовност за демокрация? И до каква степен идеята им за социализъм се различава от тази на комунистите?

При изследването на тези въпроси статията ще се съсредоточи върху четири социалдемократически партии заг (нововъзникващата) Желязна завеса: Българската социалдемократическа партия (БРСДП), Унгарската социалдемократическа партия (MSZDP), Полската социалистическа партия (PPS) и Румънската социалдемократическа партия (PSDR). Това е така, защото тези четири партии са изправени пред сходни предизвикателства в следвоенната епоха: постигане на успех на коалиционното управление в страни без установени демократични традиции, въвеждане на социализъм сред селяните и справяне с борбите между революционери и реформисти в собствените им региони. Във връзка с това е важно да се подчертае, че статията ще се занимава преди всичко с онези леви социалдемократи, които остават верни на правителствените коалиции до горчивия край. В България, Полша и Румъния социалисти-реформатори, сред които много междувоенни партийни лидери, се отцепват, за да сформират свои опозиционни социалдемократически партии в знак на протест срещу безбройните антидемократични злоупотреби, извършени от комунистите. Трагичната съдба на тези партии, които непрекъснато са били тормозени от управляваните от комунистите служби за сигурност и чиито лидери често са попадали в затвора със скалъпени обвинения (например сътрудничество с Гестапо, заговор за сваляне на „народната демокрация“, разпространяване на фалшиви слухове) (Hodos, 1997), е допринесла съществено за затвърждаване на репутацията на социалдемократите, участвали в правителства с комунистите, като техни наемници. Разбира се, вероятно след войната е имало внедрени криптокомунистически агенти във водещите кръгове на източноевропейската социалдемократия (Révész, 1971), докато комунистите може да са използвали и докладите за сътрудничество с нацистите по време на войната от стра-

на на някои социалдемократически лидери, за да ги изнудват в подчинение (Frunza, 1990). При все това, както твърдя и другаде, революционният социализъм, прокаран от лидерите на четирите разглеждани в тази статия партии, е част от едно по-широко общоевропейско течение сред социалдемократите от аграрни общества, които излизат от десетилетия наред десни диктатури (De Graaf, 2018). Поради тази причина следвоенната история на Чехословашката социалдемократическа партия, която работи в много различен исторически и социално-икономически контекст и се доближава по-скоро до една типична „западна“ реформаторска партия (De Graaf, 2019), най-вече ще остане извън настоящия анализ.

Статията се състои от три раздела. В първия раздел ще разгледам аргументите, които следвоенните източноевропейски социалдемократи изтъкват, за да защитят тясното си сътрудничество с комунистите. Въпреки че социалдемократите в региона често са наясно със съмнителните демократични качества на своите партньори от коалиционните комунистически правителства, те все пак вярват, че един обединен фронт на работническата класа е единственият начин за създаване на социализъм в страни като техните. Във втория раздел ще разгледам особеностите на дневния ред на социалдемократите в следвоенна Източна Европа. Най-вече останали в историята заради политическата си подкрепа за комунистите, социалдемократите всъщност заемат отчетлива и често по-радикална позиция по въпроси, свързани със социалната и икономическа демокрация. В третия раздел ще обсъдя наследството на за кратко съществувалите социалдемократически партии в комунистическа Източна Европа. Този по-кратък раздел ще се съсредоточи върху бъдещето на радикалните каузи, които следвоенните социалдемократи отстояват при сталинските режими.

За да подкрепи аргументите си, статията се позовава на голямо количество архивни и печатни източници. Източниците са най-обширни в полския случай, където се използват редица документи и текстове от национални колекции. За останалите три партии статията изследва предимно техния принос към следвоенното международно социалистическо движение: цитати от протоколи на международни социалистически събрания, както и разглеждане на двустранните им отношения с партньорски партии. Тези данни биват допълнени със сведения от следвоенните социалдемократи, както и с академичната литература за политическия живот в следвоенна Източна Европа.

Помиряване с историята

В нито една от четирите държави решението за влизане в управление с комунистите не се случва без противоречия сред социалдемократите. Разбира се, и в редица западноевропейски страни комунистическите партии имат представителство в управляващите коалиции след войната, където те обикновено поддържат умерена и компромисно ориентирана линия (Horn, 2020). И все пак балансът на силите в окупираните от Съветския съюз страни е коренно различен. С помощта на Съветите комунистите бързо заемат ключови държавни институции – преди всичко в полицията, разузнавателните служби и съдебната система, които играят основна роля за елиминирането на политическите опоненти. Дори комунистите да предпочетат да оставят поста на Министър-председател (но никога този на Министър на вътрешните работи) на друга партия, за да поддържат внушението за политически плурализъм, е ясно кой управлява. Онези, които

отказват да приемат комунистическото господство, включително заклетите социалдемократи, бързо стават мишена на тайната полиция и биват пропъдени от обществения живот.

Неравнопоставеното партньорство с комунистите, както и постоянното сплашване на опозиционните политици от силите за сигурност, поставя източноевропейските социалдемократи в трудно положение, когато трябва да се срещнат със свои западноевропейски колеги. По време на първата следвоенна Международна социалистическа конференция, организирана от Британската лейбъристка партия през май 1946 г., унгарските, полските и румънските делегати (нито една българска делегация не е била поканена на конференцията, тъй като лейбъристите не са могли да изберат между правителствените и опозиционните социалдемократи) старателно изтъкват, че техните правителства не трябва да се оценяват по „западните“ демократични стандарти. Тази позиция дори е защитена от делегата от Унгария, където са проведени свободни парламентарни избори през ноември 1945 г. Размишлявайки върху голямото поражение, което комунистите и социалдемократите претърпяват на тези избори от (селската) Независима партия на дребните собственици, той твърди, че „по-голямата част от населението е антидемократично, така че не можем да си позволим да разделяме силите на работническата класа“. Поради тази причина той призовава своите западни другари да не осъждат „нашата млада и енергична демокрация, защото ако това се случи, след двадесет и пет години в Унгария ще има нов фашизъм“*.

* Протокол на Международната социалистическа конференция в Кларктън-он-Сий през май 1946 г. Архивен център по трудова история (по-долу LHASC), архив на Лейбъристката партия (по-долу LPA), Международен отдел (по-долу LP/ID), Вох 3.

Полските и румънските делегати са по-откровени в своите оправдания за репресивните и антидемократични мерки, предприети от правителствата, в които участват. „Не е нужно да прикриваме факта“, отбелязва делегатът на PPS, „че в Полша съществуват фашистки и националистически сили, които са готови не да променят нашата народна демокрация в демокрация по английски модел, а да наложат фашизъм“. Във връзка с убийството на левия президент Габриел Нарutowич от националистически екстремист през 1922 г. същият делегат обяснява, че (изпълнената с насилие) борба между социалисти и националисти продължава вече десетилетия. При тези обстоятелства е „необходимо и неприятно зло“, че „нашата полска демокрация трябва да има други защитни оръжия, за разлика от британската демокрация“. Румънският делегат също настоява, че „не трябва да използваме западните стандарти“, за да прецените дали даден „човек или партия са демократични“ в неговата страна. Всъщност е „трудно да се докаже на румънския селянин“, който „никога не е познавал каквато и да било демокрация“, че „има такова нещо като демокрация“. Без опит в модерната избирателна политика и с все още широко разпространен в обществото антисемитизъм, към момента е било наложително да се откажат от демократични избори в Румъния: „Научихме се да гледаме на войната като на резултат от провала на германските и италианските широки маси да се борят с реакцията; не искаме да допуснем същата грешка или да позволим на един румънски Хитлер да се изкачи на власт чрез всеобщо избирателно право.“*

Препратката към германската и италианската междувоенна история е показателна за мирогледа на следвоенните из-

* Ibid.

точноевропейски социалдемократи. От тяхна гледна точка именно междуособиците вляво, между комунистите и социалдемократите, проправят пътя за завземането на властта в Централна Европа от страна на фашистите. Ако германският и италианският опит се открояват в това отношение – като родни места съответно на националсоциализма и на фашизма – източноевропейските социалдемократи смятат, че подобна поредица от събития се е разиграла и в техните страни. След като Руската революция и създаването на Коминтерна разделят работническото движение след Първата световна война, комунистите и социалдемократите прекарват по-голямата част от 20-те години в междуособни сблъсъци, разделяйки по този начин работническата класа точно когато авторитарната десница е във възход. За да предотвратят повторението на историята след Втората световна война, източноевропейските социалдемократи настояват, че единният фронт с комунистите трябва да се запази на всяка цена. Така, когато един австрийски социалист се хвали, че неговата партия е успяла да обедини работническата класа под социалистическото знаме на конференция на социалдемократите от Дунавския район през ноември 1946 г., полският делегат бърза да постави под въпрос този триумфализъм. „Преди последната война“, предупреждава той, „полските социалисти бяха на същото мнение. В резултат на това не намерихме общ език с комунистите и оставихме властта на десните партии; резултатът беше диктатурата на Пилсудски*.“

Критиката, която следвоенните източноевропейски социалдемократически партии отправят към своите между-

* Доклад от конференция на социалисти от Дунавския басейн, декември 1946 г. LHASA.

Военни предшественици, надхвърля обаче въпроса за антикомунизма. Всъщност те често изтъкват, че междувоенните комунисти с екстремното си сектантство и заклеяване на социалдемократите като „социални фашисти“ споделят вината за съдбоносните борби през 20-те години. Макар и сътрудничеството с комунистите така или иначе да е било илюзорно, действията на междувоенните източноевропейски социалдемократически партии по отношение на възникващите десни диктатури в региона трудно могат да бъдат повод за гордост. В България и Полша социалдемократите подкрепят военните преврати срещу селските правителства съответно през 1923 и 1926 година. Междувременно в Унгария и Румъния социалдемократическите партии сключват споразумения с контрреволюционни режими, при които те купуват оцеляването си на цената на ефективна забрана на тяхно присъствие в селските райони (Gerrits, 2002). Когато тези режими в крайна сметка се обръщат и срещу социалдемократите, споменът за сътрудничеството фатално е отслабило съпротивата, която партиите са способни да окажат. „Когато през 1934 г. е установена диктатура и политическите партии са разпуснати“, разказва един следвоенен български социалдемократ, „партията, заради политиката, водена до момента, беше неспособна да продължи подгряната борба*“.

Поради тази причина източноевропейските социалдемократически партии, участващи в правителствени коалиции, толкова силно презират да бъдат обучавани в демокрация от страна на опозиционни източни или мейнстрийм западни социалдемократи. В отговор на съобщения в западната преса за (манипулираните) румънски парламентарни избори през ноември 1946 г., които описват лидерите на PSDR като

* Ibid.

„дисидентни социалисти, платени от комунистите“ и хвалят опозиционните лидери Юлиу Ману (селянин) и Дину Братяну (национал-либерал), един представител на правителствените социалдемократи припомня как са били проведени избори, когато тези хора са управлявали в междувоенна Румъния. Той твърди, че в историята на Румъния никога не е имало избори без инциденти, а „няколкото хиляди избиратели“, които този път са били изключени от избирателните списъци, не могат да се сравняват със „стотиците хиляди, които Ману и Братяну редовно изключват от избирателния регистър“. Той признава, че изборите не са били „перфектни“ от демократична гледна точка. И все пак едва ли може да се очаква от румънската левица „да постигне за по-малко от две години това, което вие [на Запад – Я.Г.] сте постигнали в течение на векове“. Не бива да се забравя, продължава той, „че се намираме в държава, която е била в полуфеодално състояние само гопреди година“. „Най-важното нещо“, постигнато от манипулираната от правителството изборна победа, е, че „това състояние на нещата няма да се върне в Румъния“.*

Вярата, че ръководената от комунизма „народна демокрация“, с всичките ѝ многобройни злоупотреби, представлява „все пак напредък спрямо довоенния режим“, е споделена от четирите партии.** И все пак във все по-напрегнатата атмосфера на ранните години на Студената война става все по-трудно да се поддържа тази позиция спрямо западноевропейските социалдемократи. Това е така, тъй като веднага след като манипулираните парламентарни избори отблъскват заплахата от (център) дясното, комунистите се насочват към социалдемократическите партии. Сливането между ко-

* Молдовану към Хийли, 22 ноември 1946 г., LPA, LP/ID, Box 4

** Доклад на Международната социалистическа конференция в Антверпен през ноември-декември 1947 г., LHASC, LPA, LP/ID, Box 13.

мунисти и (про-правителствени) социалдемократи в Румъния, затвърдено пред очите на гостуващите западни социалдемократи на партийния конгрес на PSDR през октомври 1947 г., изглежда опасен предвестник на това, което очаква другите източноевропейски социалдемократически партии. С оглед на нарастващата комунистическа репресия в целия регион един западен социалдемократ ядосано пита своите колеги от Източна Европа как е възможно да „продължавам така“.*

В същото време източноевропейските социалдемократически партии по-отчетливо надават глас спрямо курса, поет от някои от техните западни партньорски организации. Те изразяват особена загриженост относно ситуацията във Франция, където социалистите се обединяват с десни партии, за да изгонят комунистите от коалиционното правителство през май 1947 г. и заемат все по-антикомунистически позиции. Когато през есента страната е парализирана от голямо стачно движение, ръководено от комунистите, социалистическият министър на вътрешните работи е начело на усилията за потушаване на стачките с всякакви възможни средства. За източноевропейските социалдемократи това твърде много напомня на тяхната собствена междувоенна история: социалдемократи, съюзяващи се с десните, за да се борят срещу революционния заряд отляво. Или както казва полският социалист и бивш полски посланик в САЩ Оскар Ланге на конгреса на PPS през декември 1947 г.: „Френските социалисти са се присъединили към едно ясно правителство, отказващо да се изправи срещу дьо Гол, но което не се отказва от използването на полиция и дори армия срещу мнозинството от

* Протокол на Международната социалистическа конференция в Антверпен през ноември-декември 1947 г. Международен институт по социална история, Амстердам (по-долу IISH), архив на Социалистическия интернационал, инвентарен номер 236.

работническата класа“*. Тези възгледи са споделени и от генералния секретар на PPS и министър-председател на Полша Юзеф Киранкевич, който казва на същия конгрес, че полските социалисти са „по-мъдри от западноевропейските социалисти с цял един исторически период“ (De Graaf, 2010: 153).

Силната увереност, че са извлекли правилните уроци от историята, характеризира и заключителните думи, които унгарските социалдемократи и полските социалисти отправят към своите западни партньорски партии, когато влошават отношенията си с „неформалния Социалистически интернационал“ през март 1948 г. Писмото от ръководството на PPS отбелязва, че „сляпата омраза“ към комунизма и Съветския съюз сред западноевропейските социалдемократи ги кара да забравят „историческата перспектива“. В резултат на това те повтарят „старите грешки на Втория интернационал ... които накрая довеждат до катастрофа на работническото движение, до триумф на фашизма и до война“**. От своя страна, Генералният секретар на MSZDP обяснява, че „споменът за отчаяната борба срещу потисничеството на работниците и срещу контрареволуцията е твърде силен, за да затворим очите си пред пътя, по който сте поели“. Той продължава с аргумента, че западноевропейските партии „не са научили нищо“ от опита на междувоенните социалдемократи, които са си сътрудничили с консерватори или фашисти. „Историята ще оправдае нашата политика вместо вашата“, завършва писмото му***

* Протокол от декември 1947 г., конгрес на PPS. Archiwum Akt Nowych, Warsaw, Polska Partia Socjalistyczna, 235/I-25, fo. 117

** Централен комитет на бюрото за социалистическа информация и връзки на PPS, 22 март 1948 г. Писмото е публикувано в: Neumos, Europäischer Sozialismus, 249-251.

*** Сакацик към бюрото за социалистическа информация и връзки, 27 март 1948 г. Писмото е публикувано в: Neumos, Europäischer Sozialismus, 496-497.

Демократизация чрез участие

Историята, разбира се, е всичко друго, но не и щадяща спрямо политиката на следвоенните източноевропейски социалдемократи и може да се твърди, че тази статия прекомерно обръща внимание на защитните им аргументи. Един по-малко щедър наблюдател би могъл и да заключи, че те стъпка по стъпка поддържат комунистите в установяването им на диктатура и се предават без особена съпротива, когато техните собствени партии се оказват следващи в списъка. И все пак, има поне две причини, поради които не можем просто да отхвърлим участващите в правителства социалдемократически партии като „нищо друго освен фронтови организации за комунистите“ (Orlow, 2000: 141), които имат малко общо със западния демократичен социализъм. На първо място, не само източноевропейските социалдемократически партии призовават за по-радикален подход в рамките на международното социалистическо движение (единен фронт с комунистите на международно ниво, отхвърляне на плана на Маршал, програми за масова национализация). Италианската социалистическа партия, също действаща в изостанало аграрно общество без трайни демократични традиции, подкрепя последователно своите източноевропейски партньорски партии и бива изгонена от „неформалния Социалистически интернационал“ за това, че поддържа единен фронт с комунистите по време на Студената война (Colarizi, 2005). На второ и по-важно място, четирите партии със сигурност се съпротивляват, когато комунистите превземат институциите, върху които социалдемократите възлагат надеждите си да социализират и демократизират страните си.

За да се контекстуализират подобаващо тези борби, е важно да се отбележи, че след войната източноевропейските социалдемократически партии се оказват далеч по-вяло от комунистите. Докато завръщащите се комунисти спазват строгите заповеди на Сталин да не се ангажират с никаква (революционна) дейност или реторика, която може да обезпокои западните съюзници, социалдемократите не са подложени на подобни ограничения и в своите партийни програми се застъпват за широкомащабни социализации и широкообхватна поземлена реформа. (Prazmowska, 2000; Kaplan, 1989; Neumos, 1987). Всъщност разминаването между революционния стремеж, излъчван от социалдемократите, и умереността, проповядвана от комунистите, предизвиква някои ранни разриви в тяхната коалиция. В България комунистите са възмутени от радикалния призив, отправен от Централния комитет на БРСДП, искащ социализация на мините, банките, по-големите фабрики и търговията на едро, който е определен като недопринасящ с нищо опит за създаване на ниша за социалдемократите в доминираното от комунистите ляво (Димитров, 2007: 89). В Румъния, обратно, генералният секретар на PSDR Лотар Редачану поставя под въпрос контакта на комунистите с бившия национал-либерален лидер Георге Татареску, който по време на гвата си мандата като министър-председател през междувоенните години се приближава все повече до фашистката Желязна гвардия. Когато комунистическите лидери намекват, че Москва иска Татареску да бъде включен в управляващата коалиция, Редачану протестира, че Татареску е бил „най-големият защитник“ на железните гвардейци (Делегант, 2018: 55).

Тази особена ситуация, при която социалдемократите превъзхождат комунистите вяло, е временна и нормалното състояние на нещата е възстановено бързо. Към 1947 г.

социалдемократите вече натискат спирачката, докато комунистите настояват за още национализация (Heimso, 1991). Би било грешка обаче следвоенният радикализъм на източноевропейските социалдемократически партии да се пренебрегне като просто един тактически трик, предназначен да спечели точки срещу комунистите сред избирателите от работническата класа. Социализациите, изисквани от социалдемократите непосредствено след войната, са едно доста по-различно предложение от национализацията, които комунистите искат да проведат по-късно. Социалдемократите са си представяли социализацията на индустрията като един произхождащ от долу нагоре процес, вдъхновени от революционните съвети, които поставят изоставени от техните собственици-колаборационисти фабрики под самоуправление от страна на работниците. Радикалното предизвикателство на тези съвети пред нагмоцието на мениджъризма е силно презряно от комунистите, за които това едновременно противоречи на умерената линия, която се опитват да следват, и компрометира усилията им за възстановяване на икономиката, следвайки съветския модел, налаган от горе надолу. За голямо разочарование на социалдемократите (De Graaf, 2014) работническите съвети във фабриките бързо са лишени от ключови компетенции и вкарани в по-лесно контролируеми синдикални структури.

Всъщност истинските борби между комунисти и (участващи в правителства) социалдемократи в следвоенна Източна Европа често се провеждат не на политическата арена, а в предприятията и в рамките на държавната социално-икономическа машина. Изборите за работническите съвети са горещо оспорвани между кандидати на двете партии (Pittaway, 2012; Kleemann, 1981), като социалдемократите много по-отчетливо оспорват грубите игри от страна на комунистите

в контекста на такива избори, отколкото по време на манипулирани парламентарни избори. Социалдемократите също така ревниво пазят своите позиции във висшите ешелони на държавната икономическа бюрокрация. Докато комунистите контролират предимно национализирания сектор, социалдемократите са исторически силни в кооперативното движение. Това важи за България, където социалдемократите успешно отблъскват комунистическите атаки срещу тяхната водеща роля в кооперативите още в края на 1947 г.

Случаят на Полша в това отношение се откроява: там комунисти и социалисти са си разделили управлението на националната икономика през 1945 г. между доминираното от комунисти Министерство на индустрията, отговарящо за огромния национализиран сектор, и управляваното от социалистите Централно бюро за планиране (ЦБП), отговарящо за изготвянето на икономически планове. Яростни, че ЦБП постоянно благоприятства по-леките индустрии в частния и кооперативния сектор пред тежките национализирани индустрии в решенията си за финансиране, комунистите започват кампания за разширяване обхвата на национализирания сектор в средата на 1947 г. Рамкирана като държавна акция срещу черния пазар, тази „битка за търговия“ (*bitwa o handel*) има за цел грастично да намали частната търговия и да постави кооперативната търговия под държавен контрол (Kochanowicz, 2010). Социалистите нямат намерение да се откажат от автономията на кооперативите доброволно и осъждат „битката за търговия“ като политически трик за подкопаване на кооперативното движение – това е първият път, когато (участващите в правителството) социалисти публично критикуват комунистите в „Народна Полша“. Въпреки че социалистите нямат надежди, че ще надделят в подобни спорове – както нагледно демонстрира оставка-

та на ръководството на ЦБП под натиск от комунистите (Drenowski, 1979) – сравнително настървената им реакция показва колко голям е според тях залогът на оцеляването на кооперативите.

Това е така, защото следвоенните източноевропейски социалдемократически партии си представят, че органи за участие „отдолу“ – като работническите съвети във фабриките и кооперативите – ще играят ключова роля в демократичното и социалистическо (пре)-възпитание на населението. Според тях едно просто връщане към институциите на класическата либерална демокрация не би било достатъчно за демократизиране на страните им. Както Rădăceanu (1947: 131) описва в теоретичното списание на Френската социалистическа партия, за което е поканен да напише статия: „Не трябва да забравяме, че в повечето страни, страдали под фашисткото господство, проблемът не се отнася просто до възстановяване на една формална демокрация: тоест връщане на демократичните конституции и приемане на закони, гарантиращи индивидуалните права и свободи. На първо място се нуждаем от решителна *дефашизация*, която да засегне фашистките индивиди, но преди всичко да превъзпита хората в нов демократичен дух ... да се оттърсят от шовинистичния и реакционен манталитет, създаден от фашизма.“

В тази връзка, достъпните организации, които реално променят ежедневието на обикновените хора, често се възприемат като най-доброто място за започване на този процес. Чрез участие в местния кооператив или чрез кандидатиране за съвета на фабриката (или просто чрез присъединяване към местния или фабричен партиен клон) работните маси могат да се запознаят с основите на демокрацията: открит дебат, съвместна работа, намиране на компромис. Тази силна вяра в добродетелите на политиката на участието е споделена от

източноевропейските социалдемократи от различни течения. От една страна, Анна Кетли влага надеждите си в „работнически организации“. Тя е лидер на парламентарната група на MSZDP, която по-късно се противопоставя на сливането с комунистите, арестувана и осъдена на доживотен затвор през 1948 г., освободена с амнистия през 1954 г. и става член на коалиционното правителство, което за кратко е на власт по време на Унгарската революция през 1956 г. Говорейки на конференцията за социалдемократите от Дунавския район през ноември 1946 г., тя твърди, че такива организации трябва да бъдат привлечени да „преподават демокрация на народните маси“, което „не би било лесно след 26 години фашистка диктатура“*. От друга страна, Лотар Редачану – който допринася за сливането между комунисти и социалдемократи в Румъния и служи в Централния комитет на новата Румънска работническа партия до смъртта си през 1955 г. – отстоява независимостта на румънските съвети във фабриките, противопоставяйки се на комунистите. Когато комунистите, в отговор на поредица от стачки, водени от работнически активисти, искат да въведат ново законодателство, което да намали правомощията на работническите съвети, той публично настоява, че комунистическите обвинения, че съветите са участвали в „анархосиндикализъм“, са силно преувеличени и че не е необходим специален закон, който да ги възпира (Grata, 2017).

За пореден път обаче полските социалисти са онези, които организират най-сложната и всеобхватна защита на организациите на участие „отдолу“. Тъй като комунистите в Полша бързо се противопоставят на работническите съвети (Рейнолдс,

* Доклад от конференция за социалисти от Дунавския басейн, декември 1946 г. LHAS, LPA, LP/ID, Box 8.

1978), фокусът им е основно върху защита на кооперативното движение. Според Министъра на корабоплаването на PPS Адам Рапаки кооперативите имат да изиграят ключова роля в „социализацията на народното съзнание“. Тъй като кооперативите дават възможност работниците да „поемат отговорност за собствените си всекидневни дела и да ги уреждат в съответствие с интересите си“, те осигуряват „плодородна почва за [развитието на] социалистически идеи“ (1946: 14). И още по-важно – полските социалисти гледат на кооперативите като на основна демократизираща сила в страната. Както се изразява главният идеолог на PPS Джулиан Хохфелд, кооперативите са „школа на демокрацията в бита – жизнена и постоянно подхранвана демокрация; не просто бюлетина веднъж на няколко години ... ами непосредствен интерес на [потребителите]... от собствените си дела“. В този смисъл кооперативите са не просто „част от демократичната гържава, а неин ключов компонент, до голяма степен съставляващ нейното демократично съдържание“ (1946: 259-260).

Наследството на социалната демокрация

Ако до 1948 г. източноевропейските социалдемократически партии престават да съществуват, то тяхното наследство продължава да живее в комунистическа Европа. Противно на твърденията от страна на някои учени (Kearney, 2012), това наследство не се изразява в борбата за политическа демокрация. Разбира се, бившите социалдемократи в обединените партии са сред първите, които призовават за повече демокрация след сътресенията в средата на 50-те години. И все пак, да се тълкуват подобни призиви като отпразната точка на един

дълъг път обратно към многопартийната демокрация означава да се разбере погрешно какво всъщност са имали предвид следвоенните източноевропейски социалдемократически партии, когато са говорили за демокрация. Тяхното трайно въздействие по-скоро трябва да се търси в набор от нагласи и практики, с които комунистическите режими по-късно трябва да си съперничат. Всъщност някои някогашни социалдемократи продължават да излагат същия тип аргументи като през коалиционното управление и по време на комунистическата диктатура – макар и в по-закодирана форма.

По време на ерата на „късния сталинизъм“ (1948-1953 г.) комунистическите лидери остават изключително подозрителни към остатъчното социалдемократично влияние сред работническата класа. Когато техните режими срещат съпротива от страна на работниците, преди всичко в контекста на въвеждането на нови производствени кампании, вдъхновени от Съветския съюз (трудова конкуренция, шокова работа, Ленински съботи), това често е приписвано на злите машинации на „десните социалдемократи“ в предприятията (Pittaway, 2005). Трябва да се подчертае, че немалко от тези, които са обвинени, че са „десни социалдемократи“, в действителност не са били социалдемократи в междувоенния или следвоенния период. Тъй като сталинистките управници използват тази идея, за да опишат квалифицирани синдикализирани активисти (т.е. работниците, които най-много са се възпротивявали срещу съветизацията на производствения процес), тя всъщност обхваща голям брой дългогодишни комунисти. И все пак, тъй като точно тези работници доминират и следвоенните работнически съвети, изобщо не е изненадващо, че комунистите идентифицират тази заплаха преди всичко със социалната демокрация. Всъщност повторното появяване на работническите съвети като ключови

места на работническа съпротива по време на бунтовете, разтърсили съветския блок след смъртта на Сталин, трябва да се отгаде отчасти на усилията на социалдемократите да култивират тези органи след края на войната.

Същото важи и за опитите на социалдемократите да защитят кооперативите от атаките от страна на комунистите. Тъй като четирите партии действат предимно в аграрни общества, те отгават голямо значение на политическото (пре-)възпитание на селячеството, което често се оказва защитна стена по време на междувоенния период. Дори БРСДП, която заема енергична позиция против провинцията през същата епоха, изрично се опитва да преизмисли себе си като партия на селяните*. Поради тази причина следвоенните социалдемократи оказват толкова силна защита на (позициите си в) кооперативите: защото именно чрез кооперативите се надяват да спечелят едни често все още неграмотни селяни на първо място за каузата на демокрацията, а в крайна сметка и за социализма. Въпреки че самите социалдемократи, разбира се, по-късно биват изгонени от (водещите кръгове) на кооперативното движение, си струва да си припомним, че в Полша, където PPS похарчва по-голямата част от следвоенния си политически капитал за защита на кооперативите като независими образувания, сталинистката държава никога не успява да колективизира земеделците.

Това, което отличава социалдемократите от комунистическата Източна Европа, е следователно увереността, че в региона социализъм може да дойде само от долу нагоре. Тази позиция е защитавана дори от социалдемократи, участващи

* Говорейки на втора конференция на социалдемократи от Дунавския басейн през май 1947 г., делегатът на БРСДП се хвали, че неговата партия има „толкова много последователи сред селяните“, че заслужава по-важна роля в коалиционното правителство. LHAS, LPA, LP/ID, Box 8.

в правителствата, които не могат да приемат сливането с комунистите и се оказват на Запад. Пишейки в заточение от Франция, румънският социалдемократ Сербан Войнея, който е бил член на Изпълнителния комитет на PSDR до сливането, се оплаква, че комунистическа Румъния, провеждайки национализации по диктаторски начин, „за дълго време компрометираща идеята [за национализации] в очите на румънската работническа класа“ (1950: 176). Това обаче не означава, че той изведнъж става привърженик на „западния“ социалдемократичен реформизъм. Точно обратното – той критикува страните от съветската сфера на влияние, че „не само възприемат практика, която много прилича на реформизъм, но и че се отричат от терминологията на революционния социализъм“ (178). Това е така, защото типът революционен социализъм, отстояван от следвоенните източноевропейски социалдемократи, никога не би могъл да бъде въведен от горе надолу: нито по диктаторски начин, нито от демократично правителство, а може да възникне само когато работещите хора вземат нещата в свои ръце.

Заклучение

Как да съдим историята на следвоенните източноевропейски социалдемократически партии? От една страна, не бива да пренебрегваме провалите и моралните недостатъци на тези партии, които най-малкото си затварят очите пред създаването на комунистическа полицейска държава. С всичките си усилия да смекчат комунистическия натиск върху (опозиционните) социалдемократи, те стават съучастници в преследването на някои от техните дългогодишни партийни гругари. От друга страна, тази статия показва, че политиката на

следвоенните източноевропейски социалдемократически партии предлага много повече от това те да играят ролята на задухисни сподвижници на комунистите, както историографията често ги представя. Вместо това тази политика има дълбоки корени в историята на партиите и държавите им. В много отношения това представлява съвсем явно отхвърляне на отстояваното от междувоенната източноевропейска социална демокрация: градската интелектуална култура, сътрудничеството ѝ с десницата, предпочитанието ѝ на високите етажи на политиката пред ежедневните борби на работническата класа. Както каза един делегат на първия следвоенен конгрес на БРСДП: „Партията трябва да продължи по различен път ... не само да търси бели якички, но да влезе в българските фабрики и села ... Не „шапките за боулинг“ ще създадат една социалистическа партия“ (Богданова, 1997: 157).

В тези усилия за реконституиране на партиите им на изцяло нова основа съблюдаването на „формалната“ демокрация (т.е. демокрацията на свободните избори и конституционните права и свободи) за следвоенните източноевропейски социалдемократи е често второстепенно. Според тях бързото връщане към класическия либерален модел на избори, парламенти и конституции само би помогнало на антидемократичните десни в страни като техните, тъй като реакционерите могат да разчитат на изключително важната подкрепа на поземлената аристокрация и духовенството. За да може демокрацията този път да успее, е било наложително левницата да остане на власт, независимо от истинския баланс на силите. В спечеленото по този начин време социалдемократите се надяват да образуват своя електорат в демократичен дух чрез масово участие в местни органи. Историците често разбират погрешно дисонанса между очевидното им пренебрежение към политическата демокрация и тяхната отгаденост на

социално-икономическата демокрация (Holzer, 1980). И все пак силната им вяра в политиката на участие е онова, което отличава следвоенните източноевропейски социалдемократи както от комунистите, така и от реформистите, и ще определи наследството им за години напред.